

UOT 930

TARIXİ ŞÜUR VƏ MİLLİ MƏNLİK ŞÜURU

Z.C.HACIYEV
Bakı Dövlət Universiteti
Z.Haciyev45@mail.ru

Məqalədə tarixi şüurun, milli mənlük şüurunun formalaşmasına və inkişafına təsiri araşdırılır, qeyd olunur ki, onun yüksək mərhələsində bu proses daha intensiv gedir.

Eyni zamanda göstərilir ki, ictimai şüurun bu iki növünün qovuşuğunda tarixi milli mənlük şüuru adlanan yeni fenomen yaranır.

Müstəqillik dövründə tarixi şüur ilə milli mənlük şüurunun qarşılıqlı əlaqələri və vəhdətinin möhkəmliyi vurğulanır və onu şərtləndirən amilər araşdırılır.

Açar sözlər: tarixi şüur, milli mənlük şüuru, tarixi milli mənlük şüuru, müstəqillik dövrü.

İctimai şüurun özünəməxsus struktur bölgüsü formaları olan tarixi şüur və milli mənlük şüuru bir-birilə sıx əlaqədə, qarşılıqlı təsirdə və ayrılmaz vəhdətdə çıxış edir. Bu prosesdə onların hər birinin məzmununa daxil olan üsürlərin zənginləşməsi, sistem kimi götürülən bütövlük keyfiyyətinin inkişaf edərək yeni pilləyə yüksəlməsi baş verir. Nəticədə sözügedən şüur formalarının cəmiyyətdə rolu, yerinə yetirdikləri sosial, mədəni və tərbiyəvi funksiyalar durmadan güclənir.

Son dərəcə mürəkkəb və çoxtərəfli sistem kimi çıxış edən tarixi şüurun mahiyyəti, bütövlükdə cəmiyyətin o cümlədən də onun mühüm tərkib hissəsi olan millətin keçmiş varlığının inikası, burada baş vermiş hadisə və proseslər, onların səciyyəvi cəhətləri və qanunauyğunluqları haqqında obyektiv biliklər əldə etməkdir. O, cəmiyyətin özünəməxsus yaddaşı rolunu oynamaqla, öz məzmununda tarixi təcrübəni, əmək vərdişlərini, sosial formaları, xalqın əsrlər boyu zülmə qarşı yönəlmiş azadlıq və müstəqillik uğrunda apardığı mübarizələrinin parlaq səhifələrini, adətləri və ənənələri əhatə edir. Öz növbəsində milli mənlük şüuru millətin keçmiş və müasir varlığını, onun ruhunu və cəmiyyətdə yerini ümumiləşdirilmiş və məqsədyönlü əks etdirən, onun davranışı və fəaliyyətini tənzimləyən hisslər, emosiyalar, biliklər və baxışlar sistemidir. O, millətin tələbatları və mənafeələrini dolğun ifadə etməsi, onun digər etnik birlik formalarına münasibətini nizamlayan normaları və prinsipləri əsaslandırması ilə səciyyələnir (4, 331).

Həm tarixi şüurun, həm də milli mənlük şüurunun məzmununa diqqət

yetirdikdə, onların əlaqələrinin qanunauyğun xarakteri aşkara çıxır. Belə ki, millətin öz varlığını və soykökünü adekvat anlaması və qiymətləndirməsi, öz gündəlik fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrini düzgün müəyyənələşdirməsi, onların millətin bütün subyektlərinə yayılması, sonuncuların milli ruhda tərbiyə olunması və sair məsələlərin uğurla həyata keçirilməsi, tarixi şüuru əhatə edən təsəvvürlərdən kənar qeyri-mümkündür (2, 4). Xüsusilə də söhbət milli mənlilik şüurunun təməlinə duran problemin – millətin keçdiyi tarixi prosesdə öz yerinin obyektiv izahı, tarixi şüurun keyfiyyətindən və göstəricilərindən, burada keçmiş ilə indinin əlaqələrinin başa düşülməsi səviyyəsindən çox asılıdır. Bu belə bir məntiqə arxalanır ki, hər bir nəslin mənlilik şüuru, ondan əvvəlkilərin əldə etmiş olduğu təcrübə, bilik və vərdişlərin üzərində qərarlaşır. Milli şüurun formalaşması və inkişafı uzunmüddətli və mürəkkəb xarakter daşdığından, onu yalnız etnosun fəaliyyət göstərdiyi real cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni, mədəni və psixoloji amillərinin məhsulu hesab etmək doğru olmazdı. Sözügedən prosesdə inkişafın inkarı inkar qanununun tələblərinə uyğun olaraq, əvvəlki tarixi mərhələlərdə yaradılmış və toplanılmış mənlilik şüuru haqqında təsəvvürlər bərtərəf olunur, onların nöqsanları aradan qaldırılır, müsbət tərəfləri götürülür və inkişaf etdirilir, beləliklə də milli mənlilik şüurunun formalaşmasında tarixi şüurun varislik əlaqələri özünü göstərir.

Hər bir millət öz soykökünün, dilinin və mədəniyyətinin haradan və necə yaranması, tarixi prosesdə digər toplumlar ilə münasibətlərinin dinamikası haqqında hərtərəfli və dəqiq məlumatlar əldə etməyə cəhd göstərir. Bu məqsədlə toplanılan informasiyanın adekvatlıq dərəcəsi, bir sıra obyektiv amillər ilə şərtləndiyindən, birmənalı məzmunla malik olmur, yəni burada düzgün və həqiqi təsəvvürlər ilə yanaşı, müəyyən yanlışlıqlar, yalan (keçmiş haqqında qəsdən doğru olmayan məlumatlar yaymaq) xeyli yer tutur. Tarixi şüurun məzmunundakı bu keyfiyyət müxtəlifliyindən asılı olaraq milli mənlilik şüuru müsbət və ya mənfəi istiqamət kəsb edə bilər.

Tarixi şüurun milli mənlilik şüurunun formalaşmasında yeri və rolu onun müxtəlif dövrlərində eyni deyildir. Belə ki, tarixi şüurun ibtidai mərhələsini ifadə edən miflərdə, dastanlarda, nağıllarda və sair də milli mənlilik şüurunun ilkin rüşeymləri (etniki qürur və ləyaqət hissi, milliliyə emosional münasibətin təzahürləri), özünü göstərirdi. Bu dövrə aid dini – mifoloji abidələrdə xeyir ilə şərin mübarizəsi, doğruluq və ədalət, torpağa və vətənə sevgi haqqında təsəvvürlər əsas yer tuturdu. Tarixi şüurun inkişafının sonrakı mərhələsində, yəni elmi tarixi idrak yarandıqdan və tarixçilik ayrıca müstəqil fəaliyyət növü kimi formalaşdıqdan sonra, onun milli mənlilik şüuruna təsiri də yeni pilləyə yüksəlir. Artıq burada tarixi şüur ilə milli mənlilik şüurunun əlaqələri dərinləşir və nəzəri müstəviyə keçir. Sözügedən mərhələdə millətin öz əcdadları və milli kimliyi ilə maraqlananları müntəzəm forma alır və daha çox tarixi əsərlər vasitəsilə baş verir, özünün sistemliliyi və kütləvi xarakter daşması ilə səciyyələnir. Bu mərhələdən etibarən, keçmişə dair informasiya gündəlik

vərdislər, instinktlər, qabiliyyətlər və emosiyalar çərçivəsindən kənara çıxaraq, sözün əsl mənasında götürülən tarixi yaddaş statusu alır.

Sonuncu anlayış milli şüura daha güclü təsir göstərmək imkanlarına malik olması ilə seçilir. Buna görə tarixi yaddaşı zəiflətmək və heçə endirmək cəhdləri milli şüura pozucu təsirlər kompleksində xüsusi yer tutur. Bununla əlaqədar olaraq vurğulanmalıdır ki, erməni faşistlərinin işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında toponimləri, müxtəlif inzibati ərazi vahidlərinin tarixi adlarını dəyişdirərək, süni surətdə erməniləşdirmək cəhdləri, xalqımızın tarixi keçmişinə zərbə vurmaqla yanaşı, həm də onun milli şüurunu zəiflətmək məqsədi güdür.

Keçmiş hadisə və proseslərin anlaşılmasında elmiliyinin və obyektivliyin artması prosesi təkmilləşdikcə, tarixi məlumatların cəmiyyət haqqında biliklər sisteminə fəal qovuşması baş verir. Bununla yanaşı, insanların dünyagörüşü, ictimai şüuru inkişaf edir. Onların sosial-mənəvi keyfiyyətləri daha da zənginləşir. Tarixi idrak keçmişdə baş vermiş prosesləri sadəcə təsvir etmir, onların məkan-zaman göstəricilərini və səbəbiyyət əlaqələrini müəyyənləşdirir, mahiyyətini ifadə edən qanunauyğunluqları aşkara çıxarır. Bu qəbildən olan irəliləyişlər bir tərəfdən, millətin öz keçmişinə diqqət və marağını gücləndirir, digər tərəfdən tarixi əsərlərdə və mənbələrdə, mədəniyyət incilərində millətin bu günü üçün nümunə rolunu oynaya bilən davranış qaydalarının, əxlaq normalarının, digər etnik biliklərə münasibətdə dostluq və humanizm prinsiplərinin əhəmiyyətini daha da artırır.

Tarixi şüurun elmi idrak mərhələsi, keçmişə anlayışlar, kateqoriyalar və qanunlar sistemi formasında inikas etdirdiyindən, dolğun və mükəmməl informasiya verir. Burada tarixi reallıq ilə müasirliyin əlaqələri, onun indi də bir növ davam etməsi, müxtəlif (bilavasitə və bilvasitə) formalardan istifadə etməklə əsaslandırılır. Birinci əmək alətləri qalıqlarının, müxtəlif tikililərin, sarayların, məbədlərin və məişət vasitələrinin dərinədən öyrənilməsi deməkdir. Keçmişin indi də davamının dolayı növləri (maddi istehsalda, mədəniyyətdə, siyasi idarəçilikdə, elmdə, incəsənətdə, dildə, adət və ənənələrdə) nəsillərin varislik əlaqələrini açıb göstərir. Hər iki yol bir-biri ilə vəhdətdə çıxış edərək, müasir insanın dünyagörüşünə, milli şüurunun əhatə dairəsinə müsbət dəyişdirici təsiri ilə səciyyələnir.

Tarixi şüurun milli mənlilik şüuruna güclü təsir imkanları onun dəyərləndirici və qiymətləndirici xarakteri ilə bilavasitə bağlıdır. Bu o deməkdir ki, tarixi keçmişə aid biliklər və təsəvvürlər, sadəcə həvəsin nəticəsini və ehtirassız məlumatları ifadə etmir. Tarixi prosesin istənilən dövrünə aid informasiyaya zərurən idrak subyektinin konkret şəxsi və milli mövqedən dəyərləndirmə və qiymətləndirmə məqamı daxil olur. Yəni tarixçi araşdırdığı hadisə və proseslərə öz dünyagörüşü və mənsub olduğu sinfin və millətin maraqlarından çıxış etməklə yanaşı. Bu isə tarixi idrakın nəticələrində obyektiv həqiqət ilə yanaşı, milli məzmun daşıyan iqtisadi, sosial, mədəni, etik və estetik dəyərlərin əks olunmasını şərtləndirir. Sözügedən aksioloji səpki və qiymət-

ləndirmə öz növbəsində milli mənlük şüurunun formalaşmasının mühüm mənbəyi rolunu oynayır. Bu halda tarixçi şəxsiyyətinin dəyər-qiyət meyarları onun milli mənsubiyyəti göstəricilərinə və milli mənlük şüuruna qovuşur. Nəticədə bir tərəfdən, tarixi prosesə dair biliklərin mənlük şüurunun inkişafına təsiri ifadə olunur, digər tərəfdən, sonuncu anlayış getdikcə daha çox tarixi məzmun kəsb edir, özündə müxtəlif dövrlərin milli şüurundakı əlaqələri qoruyub saxlayır və inkişaf etdirir.

Tarixi idrakın milli mənlük şüuruna təsiri, onun sosial tərbiyə funksiyasında daha aydın üzə çıxır. Bu onda ifadə olunur ki, tarixçi öyrəndiyi dövrün əxlaq və davranış normalarına, adət və ənənələrini dair biliklər və məlumatlar verməklə ümumilikdə həmin dövrün mənəvi mühiti haqqında təsəvvür yaradır və bu yolla milli mənlük şüurunun formalaşmasına qida verir. Bundan əlavə o, tarixi hadisələri, prosesləri və halları mənəvi baxımdan qiymətləndirir. Həmin qiymətlərdəki müsbət tərəflər, bütövlükdə cəmiyyətin və buradakı etnik birliklərin davranış və hərəkətlərinə verilən etalonların yaranmasında mühüm mənbə rolunu oynayır. Sözügedən məqam da tarixi şüurun milli mənlük şüuruna təsirinin mühüm göstəricisi kimi çıxış edir (3, 10).

Nəzərə alınmalıdır ki, tarixi şüurun milli mənlük şüuruna müsbət təsiri, sonuncunun bütün tərəflərində (milli mentalitet və xarakterdə, milli psixologiyada və sair) baş verir. Milli mənlük şüuru sistemində xüsusi yer tutan milli özünüdərk, bu təsiri daha güclü hiss edir. Bu fikrimizcə, onun tarixi keçmişə yüksək həssaslığı ilə izah edilməsidir.

Tarixi şüur ilə milli mənlük şüurunun əlaqələri konseptual səviyyədə daha aydın üzə çıxır. Söhbət nəzəri fikirdə tarixin öyrənilməsi metodologiyasının təkmilləşməsi nəticəsində keçmişdə baş verən hadisə və proseslərin adekvat təhlil edilməsindən, burada tarixilik prinsipinin bütün tələblərinə əməl olunmasından gedir. Tarixi şüurun qeyd olunan rasionallıq səviyyəsi inkişaf etdikcə, onun milli mənlük şüurunun məzmununa təsiri daha da güclənir. Bu prosesdə həm də onların qarşılıqlı əlaqələri və vəhdəti möhkəmlənir. Nəticədə bu iki ictimai şüur növünün inteqrasiyası, qovuşması zəminində prinsipcə yeni şüur hadisəsi – “tarixi milli mənlük şüuru”, yəni millətin öz tarixi keçmişini refleksiya edib adekvat mənalandırılması yaranır.

Tarixi şüur ilə milli mənlük şüurunun əlaqəliliyi və qarşılıqlı təsiri mədəniyyət sferasında daha aydın üzə çıxır. Bu baxımdan yanaşdıqda dünyanın ən qədim toplumlarından olan Azərbaycan xalqının malik olduğu qüdrətli elm və mədəniyyət potensialının, zəngin mədəni irsinin böyük rolunu xüsusi qeyd olunmalıdır. Mədəniyyət tarixi şifahi və yazılı ədəbiyyatın, milli dilin, elmin və incəsənətin əsrlərdən-əslərə cilalanıb təkmilləşməsi və zənginləşməsi yolunu xatırladır. Buna görə də o yüksək milli şüurlu nəslin yetişdirilməsində misilsiz rol oynayır. Sözügedən vəziyyət həm də onunla izah olunur ki, mədəniyyət sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər, milli inkişafa daha əyani və inandırıcı təsir göstərir. Tarix boyu dünya mədəniyyəti xəzinəsinə xalqımızın verdiyi sanballı töhfələr, azadlıq, müstəqillik, ədalət, humanizm, vətənpərvərlik və

qəhrəmanlıq kimi milli mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçmiş sovet dövrünün totalitar rejimi müttəfiq respublikalarda milli şüurun inkişafından və onun törədə biləcəyi nəticələrdən açıqca ehtiyat edir, müxtəlif vasitələrlə və yollarla onun qarşısını almağa çalışırdı. Bu məqsədlə həyata keçirilən tədbirlər sırasında tarixi keçmişə ideoloji stereotiplərdən yanaşılması, onun öyrənilməsinə marağın azaldılması və biganəliyin təbliği, burada elmi obyektivliyin kölgə altına salınması başlıca yer tuturdu. Bütün bunlar tarixi şüurun milli mənlik şüuruna təsirini də zəiflətmişdi.

Milli müstəqillik əldə olunduqdan sonra xalqımızın tarixi şüuru ilə mənlik şüurunun əlaqələri prinsipcə yeni sosial zəmin üzərində quruldu. Onların qarşılıqlı təsiri və vəhdətinə real şərait yaradıldı ki, bu aşağıdakı amillərdə özünü göstərir: milli tarixi keçmişə elmi və praktiki marağın artması; onun dərinlən, hərtərəfli və obyektiv tədqiqi, tarixi prosesin və dəyərlərin milli ruhda mənalandırılması və qiymətləndirilməsi; tarixi yaddaşa xalqın bugünkü dünyagörüşünün sosial, mənəvi və əxlaqi tərəqqisinin zəruri tərkib hissəsi kimi yanaşılması; müxtəlif idraki prosedurların köməyiylə keçmişə dair informasiyanın düzgün təsnifatının verilməsi və tarixi həqiqətlərin aşkara çıxarılması; milli keçmişin ideallaşdırılması və milli lovğalıq cəhdlərinin aradan qaldırılması və sair.

Bütün bunlar milli mənlik şüurunu inkişaf etdirməklə yanaşı, onun daxili məzmununda tarixi şüurun xüsusi çəkisi və rolunun artması ilə nəticələndi. Ümummilli Lider H.Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra, qeyd olunan proses daha da intensivləşdi. Onun bu məsələlərə nə qədər böyük önəm verdiyini aşağıdakı fikrindən də görmək olar: “hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir” (1, 354).

Müasir dövrdə azərbaycançılıq tarixi şüur ilə milli mənlik şüurunun vəhdətinin təməlinə dayanır. Belə ki, bu ideologiya bir tərəfdən, milli tarixi keçmişimizə obyektiv yanaşmağın, onun öyrənilməmiş səhifələrini elmi araşdırmağın, tarixi irsdən düzgün ibrət dərsi götürməyin zəruriliyini əsaslandırır. Digər tərəfdən o, milli maraqları daha dolğun ifadə etməklə onun inkişafının bütün əsas göstəricilərini ümumiləşdirməklə, millətin öz keçmişini bugünkü varlığını və gələcəyini adekvat anlamağın özülünü təşkil edən milli mənlik şüuruna dinamik yanaşmağı, onu daim dərinləşdirməyi və təkmilləşdirməyi nəzərdə tutur.

Azərbaycan xalqının milli müstəqilliyinin əbədiləşdirilməsi onun milli mənlik şüurunun yeni zirvələrə yüksəldilməsi strateji xətti İlham Əliyevin Prezidentliyi dövründə uğurla davam etdirilməkdədir. Ölkəmizin iqtisadi, siyasi hərbi potensialını və mədəniyyətini durmadan inkişaf etdirmək, milli maraqların qorunması və təkmilləşdirilməsi yolu ilə dünya birliyinə hərtərəfli inteqrasiyası gündən-günə sürətlənir. Milli dəyərlərə və tolerantlığa üstün yer

verməklə yanaşı, milli mənlük şüurunun vətənpərvərlik, milli qürur “identiklik və digər tərkib hissələrinin mütərəqqi tarixi şüur ənənələri ruhunda tərbiyə olunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Son illərdə mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına dair ölkəmizdə keçirilən beynəlxalq miqyaslı tədbirlər bu prosesdə mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 35-ci cild. Bakı: Azərneşr, 2011, 672 s.
2. Бабаев М.А. Связь времен: прошлое, настоящее, будущее. Баку: Азербайджан, 1993, 120 с.
3. Ракитов А.И. Историческое познание. М.: Наука, 1983, 287 с.
4. Эьшана Аскер. Азербайджанцы: особенности национального характера. Баку: Му-тарджит, 2010, 352 с.

ИСТОРИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ

З.Дж.ГАДЖИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется влияние исторического сознания на формирование и развитие национального самосознания, отмечается, что оно интенсифицируется на высоком этапе его развития. Одновременно отмечается, что на стыке этих двух видов общественного сознания формируется новый феномен – «историческое национальное самосознание».

Особое внимание уделяется раскрытию их взаимосвязи и единства в условиях национальной независимости.

Ключевые слова: историческое сознание, национальное самосознание, историческое национальное самосознание, период национальной независимости.

HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND NATIONAL SELF-DETERMINATION

Z.J.HAJIYEV

SUMMARY

The influence of historical consciousness on the formation of national self-determination has been analyzed in this article. In the intersection of these two kinds of social consciousness emerges a new phenomenon, the so called historical national self-determination. The interrelationship between historical consciousness and national self-determination, as well as the external factors influencing it have been investigated.

Key words: historical consciousness, national self-determination, historical national self-determination, the period of indigence.